

ЧЕРНІГІВСЬКА ЖІНОЧА УЧИТЕЛЬСЬКА СЕМІНАРІЯ – ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі історичних архівних документів проаналізовано один із освітніх проектів кінця ХІХ століття, підготовчий етап створення жіночої учительської семінарії у Чернігові як одного із навчальних закладів для підготовки вчителів початкових шкіл для сільської місцевості регіону у другій половині ХІХ століття; вивчено та проаналізовано перспективний план розвитку навчального закладу; правила прийому учениць на навчання, фінансування та зміст навчання у семінарії; визначено роль губернського та повітових земств в управлінні освітою в регіоні; зроблено висновки про головне завдання учительської семінарії у вирішенні кадрового питання розвитку освіти Чернігівщини у другій половині ХІХ століття, що викликало певні проблеми та утруднення змістового та організаційного характеру.

Ключові слова: освіта, навчання, виховання, Чернігівська жіноча учительська семінарія.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної освітньої галузі вимагає ретельного вивчення не тільки сучасних проблем педагогіки, але й аналізу історико-педагогічних джерел для об'єктивного відображення історичних подій, які мали вплив на розвиток педагогічної теорії і практики. Однією із таких визначних подій у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. було створення учительських семінарій, навчальних закладів нового типу. Сучасний український педагогічний словник визначає учительські семінарії як педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів початкових шкіл. Перші навчальні заклади такого типу виникли у Франції (1684) та Німеччині (1695) [1]. У 60-х роках ХІХ ст. учительські семінарії стали найбільш розповсюдженим типом педагогічного навчального закладу на території Російської імперії. В основу діяльності учительських семінарій покладено "Проект учительської семінарії", створений К. Д. Ушинським [8]. Після 1917 року учительські семінарії були перетворені в трирічні педагогічні курси, потім – у педагогічні технікуми, пізніше – педагогічні училища, а сьогодні – це педагогічні коледжі. Історія української педагогіки багата на освітні проекти, одним із яких є перспективне планування

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія створення та функціонування учительських семінарій, педагогічних навчальних закладів нового типу у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, привертала увагу багатьох дослідників історії педагогіки (Н. М. Андрійчук). Особливості практичної підготовки майбутніх учителів для початкової школи у Чернігівській земській учительській семінарії досліджували О. А. Осаволюк, О. К. Проніков. Наукові розвідки вчених висвітлювали в основному діяльність Чернігівської чоловічої учительської семінарії, однак, не менш цікавим з точки зору розвитку освіти може бути один із освітніх проектів кінця ХІХ століття – Чернігівська жіноча учительська семінарія.

Метою нашої статті є аналіз підготовчого етапу створення Чернігівської жіночої учительської семінарії, головним завданням якої було кадрове забезпечення початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У 80-х роках ХVІІІ ст. у містах і містечках і, навіть селищах Чернігівської губернії почали функціонувати училища, кількість яких щорічно збільшувалася. Так у Чернігові, Ніжині, Новгороді-Сіверському були відкриті народні училища у 1789 р., у Стародубі й Глухові – у 1790 р. Пізніше вони були реорганізовані у гімназії – Чернігівське в 1805 р., а Новгород-Сіверське – в 1808 р. У 1817 р. було засновано Грецьке Александрійське училище у Ніжині. Із приходських училищ старші за часом відкриття у Чернігівській губернії вважаються Купчицьке (в с. Купчихах Сосницького повіту) (1804) і Понорницьке (1809). Всі інші повітові й приходські училища в губернії були створені пізніше 1812 р. [3, с. 124].

До 1832 р. всі навчальні заклади Чернігівської губернії підпорядковувалися Харківському навчальному округу, а потім увійшли до складу утвореного в той час Київського навчального округу. Відтоді кількість учнів зростає дуже швидко. Скажімо, в 1808 р. у двох гімназіях (Чернігівській і Новгород-Сіверській) і 18 повітових та приходських училищах Чернігівської губернії навчалось 822 учні; у 1824 р. – 1781 учень, а у 1842 р. загальна кількість учнів Ніжинського ліцею, трьох гімназій, 17 повітових і 20 приходських училищ досягла 2812 осіб. Окрім того, в чотирьох приватних пансіонатах Чернігівської губернії навчалось 102 учні.

У другій половині дев'ятнадцятого століття мережа учбових закладів у головному місті Чернігівської губернії не тільки розширилася, а й набула більшої якості. По-перше, нові часи вимагали все більше і більше досвідчених спеціалістів, а по-друге, самі навчальні заклади, кількість та рівень освіти у яких постійно зростав, потребували створення належної системи первинної шкільної підготовки.

У 1885 р. в Чернігівській губернії існували такі навчальні заклади: Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, Глухівський учительський інститут, 5 класичних гімназій і прогімназій (у Чернігові, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Глухові, Суражі), реальне училище у Новозибкові, 3 жіночі гімназії (у Чернігові, Ніжині, Новозибкові), 4 жіночі прогімназії (у Глухові, Новгороді-Сіверському, Кролевеці, Сосниці), одне єпархіальне жіноче училище в Чернігові, 3 духовні училища, одна фельдшерська школа при Чернігівському благодійному закладі, 17 міських, 27 народних училищ Міністерства Народної Освіти та 504 народні школи [3, с. 124–125].

У 1884 – 85 н. р. у вищих, середніх і нижчих навчальних закладах Чернігівщини навчалось 36645 осіб (31982 чоловіків і 4663 жінок). Така кількість учнів і розширення мережі навчальних закладів у другій половині XIX ст. потребувала необхідної кількості вчителів, якою не могли забезпечити Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька та Глухівський учительський інститут. Якщо у гімназіях професійних вчителів вистачало, то у початкових школах кадрові питання стояли також дуже гостро. Для вирішення цієї проблеми у 1871 році була створена Чернігівська учительська семінарія. Але, нажаль, з причини занадто демократичних поглядів її педагогів та вихованців, у 80-х роках цей навчальний заклад закрили.

Перші учительські семінарії було відкрито у Києві та Чернігові (1869). Київська семінарія у 1870 р. була переведена у м. Коростишів. Чернігівська чоловіча учительська семінарія фактично проіснувала вісім років. У 1874 р. Міністерство народної освіти заявило про необхідність підпорядкування семінарії. На Чернігівських земських зборах згадане питання порушувалося тричі. Були виставлені певні умови можливого підпорядкування. Проте Міністерство народної освіти не погоджувалося на жодні умови. На засіданні у 1878 р. земські збори вирішили припинити діяльність Чернігівської чоловічої учительської семінарії. Проте, через три роки, у 1881 р. Чернігівське земство знову порушило питання про відкриття у Чернігові учительської семінарії. На цей раз – для жінок. Виконуючи постанову зборів від 26 січня 1881 р., управа подала на розгляд зборів статут учительської семінарії для жінок, підрахунок витрат на утримання закладу із приблизним розрахунком вартості уроків і передбачуваним будівництвом приміщення для семінарії. Започатковуючи освітній проект, було детально проаналізовано діяльність чоловічої семінарії, в якій за весь час існування навчалось 230 вихованців і 110 із них успішно навчальний заклад. Кількість стипендіатів повітових земств, що навчалися в Чернігівській чоловічій учительській семінарії, розподілилася таким чином: Козелецьке земство (вступило – 22 чол., закінчило – 10 чол.), Борзенське (відповідно 20 чол. і 12 чол.), Сосницьке (16 і 10), Кролевецьке (15, 9), Мглинське (15, 9), Конотопське (13, 6), Суражське (12, 6), Чернігівське (11, 8), Городнянське (10, 6), Новгород-Сіверське (9, 6), Глухівське (6, 3), Остерське (5, 0), Новозибківське (4, 4), Стародубське (жодного). Таким чином, у Чернігівській чоловічій учительській семінарії за роки її існування навчалось 168 стипендіатів повітових земств (закінчило – 94). Крім того, її випускниками стали два із шести стипендіатів Переяславського земства та чотирнадцять із п'ятдесяти шести бажаючих навчатися за власний рахунок. Менше 50 % (110 із 230) студентів Чернігівської чоловічої учительської семінарії успішно закінчили навчальний заклад і були готові приступити до педагогічної діяльності. Причин цьому було декілька. Майже половина (44 % тих, хто вступив і 49 % тих, що закінчили) – вихідці із селян. У доповідній записці зазначалося, що вони не були знайомі із міським побутом і мали низький рівень підготовки у навчальному відношенні. Це спонукало, по-перше, влаштувати для них інтернат у формі "загальних квартир", а, по-друге, ввести викладання загальноосвітніх предметів. Класів було три, і тих виявилось мало. Стало зрозуміло, що потрібен іще один клас – підготовчий. Такий досвід чоловічої учительської семінарії не зміг дати відповіді на всі питання стосовно організації жіночої учительської семінарії в Чернігові. Для того, щоб не повторити попередні помилки, було проаналізовано і чужий досвід [4].

У Росії на той час функціонувало 5 жіночих учительських семінарій: у Москві, Самарі, Казані, Костромі і Твері; крім того при Петербурзькій учительській семінарії у 1874 р. було відкрито жіноче відділення. Управа проаналізувала склад вихованок чотирьох останніх закладів. У Тверській семінарії П. Максимовича переважна більшість вихованок – вихідці із духовенства, у Костромській семінарії – із духовенства, сімей чиновників, дворян, міщан і селян. Особливо наочне порівняння дали показники Петербурзької семінарії: на чоловічому відділенні селянські діти склали 31 %, а на жіночому – 3 %. Прогнозуючи майбутній контингент Чернігівської учительської жіночої семінарії, можна було передбачити наступне: якщо навіть у промислових районах жіночі семінарії здатні були зацікавити лише незначний відсоток селянства, то в Чернігівській губернії, із сільськогосподарським характером половини її території і за невеликої кількості учениць сільських шкіл, цей відсоток мав бути іще менший. Відтак, більше всього слід чекати майбутніх вихованок із міських училищ, жіночих прогімназій і духовних училищ [5].

Дуже детально розробники статуту Чернігівської жіночої учительської семінарії продумали всі сторони діяльності навчального закладу: і організацію навчально-виховного процесу, і систему управління, матеріальне та методичне забезпечення. Враховуючи досвід діяльності чоловічої семінарії, у першому розділі статуту було зазначено про те, що названий навчальний заклад буде підпорядкований Чернігівському губернському земству та утримуватиметься за рахунок його коштів. Розміщуватися семінарія мала в м. Чернігові, у власному земському приміщенні.

Мета діяльності семінарії – підготовка учительок із педагогічною освітою для роботи у початкових училищах Чернігівської губернії. Семінарія – заклад відкритий, із чотирьох класів, двох загальних і двох спеціальних, із річним курсом у кожному. У семінарії могли навчатися стипендіатки від земств, від різних установ, сільських громад і приватних осіб, а також за власний кошт. Штатна кількість вихованок – 40 у кожному класі. Понад штатну кількість вихованки могли бути зараховані на навчання до семінарії лише за особливим дозволом ради семінарії.

Для практичних занять при семінарії влаштовувалася особлива практична школа, яка б відповідала рівню сільського однокласного училища. У навчально-виховному відношенні семінарія перебувала в підпорядкуванні Київського навчального округу, а безпосереднє керівництво семінарією здійснювала "начальниця", яка "обиралася губернською управою із числа осіб із вищою або принаймні середньою жіночою освітою і відомих у педагогічних колах, з практичним досвідом" [5, с. 121]. Окрім виконання безпосередніх управлінських функцій, керівник мав проводити навчальні заняття в семінарії з одного або двох навчальних предметів.

Викладачі навчальних дисциплін і законоучитель обиралися губернською управою за згодою керівника навчального закладу, законоучитель, крім того, мав отримати дозвіл і єпархіального керівництва. Претенденти на всі посади повинні мати вищу освіту і досвід викладання навчальних дисциплін початкової школи. І особа керівника, і викладачів, і законоучителя затверджувалася на відповідну посаду попечителем Київського навчального округу. Окрім керівника і викладачів у семінарії працювали вчителі співів, гімнастики, рукоділля та учитель практичної школи. Вони призначалися радою семінарії за попереднім погодженням із губернською управою.

Усі посадові особи учительської семінарії отримували заробітну плату із казни Чернігівського земства із таких розрахунків: керівник навчального закладу (при наданій квартирі) – 600 крб., на оплату роботи всіх викладачів за кількістю річних уроків відповідно до розкладу – 4470 крб., учителька практичної школи – 360 крб. на рік.

Управління семінарією відбувалося за принципом поєднання одноосібного керівництва із врахування думки колективу. З цією метою функціонувала рада семінарії, до складу якої входили керівник, усі викладачі і законоучитель. Членами ради з правом голосу вважалися також голова або член губернської управи, директор народних училищ і два губернські гласних за вибором губернських зборів. У засіданнях ради з обговорення практичних занять вихованок семінарії при проходженні педагогічної практики брав участь із правом голосу і учитель практичної школи.

Засідання ради проходили щомісяця, у визначений день, а в окремих випадках для вирішення нагальних питань могли бути і позачергові зібрання за ініціативи земської управи. До повноважень ради навчального закладу належали вирішення справ із навчальної роботи: складання навчальних програм з окремих предметів, підбір навчальних посібників і методичних рекомендацій; розподіл навчальних предметів і навантаження між викладачами; заявка на книги й посібники для вихованок та для бібліотеки.

Рада семінарії вирішувала питання щодо зарахування до навчального закладу, призначення нагород, покарань і звільнення вихованок із семінарії; затвердження завдань для проведення перевірки знань, правил поведінки вихованок, інструкції бібліотекарю, тобто підбір усіх заходів на поліпшення роботи навчальної установи. У повноваженні ради учительської семінарії перебували усі господарські справи: пропозиції до губернської управи про потреби семінарії і практичної школи на наступний навчальний рік. Рада семінарії щорічно звітувалася про діяльність навчального закладу, про що керівник надавав довідку попечителю навчального округу та губернській управі.

У семінарії могли навчатись особи тільки жіночої статі незалежно від соціального статусу, православного віросповідання, віком не менше 14 років на момент зарахування до першого класу. Однак переваги при вступі все ж таки надавалися вихідцям із селян. Правила прийому передбачали зарахування в усі класи, один раз на рік, перед початком навчального курсу. Як виняток, всередині навчального року прийом міг бути лише за рішенням ради навчального закладу у кожному конкретному випадку. Для вступу до першого класу жіночої учительської семінарії необхідною умовою було знання із курсу однокласних народних шкіл. Бажаючі навчатися у старших класах мали володіти мінімумом знань відповідного класу семінарії. Вихованки семінарії отримували земську стипендію в розмірі 120 крб. на рік. Земська стипендія поділялася на губернську й повітову. Перша асигнувалася губернськими земськими зборами в обмеженій кількості лише двадцяти ученицям. Із них 5 стипендій отримували вихованки сирітського будинку за вибором губернської управи, а інші розподілялися на розсуд повітових земств, по одній стипендії на повіт. Окрім губернських стипендій, повітові земства мали право

утримувати в семінарії стипендіаток за свій рахунок. Причому, всі повіти отримували однакову кількість власних стипендіаток, не перевищуючи штатного числа вихованок семінарії.

Губернська управа перед кожним прийомом завчасно повідомляла повітовим земствам про кількість можливих для них вакансій [2]. Для вступу в семінарію на правах земських стипендіаток бажані мали зробити подання до повітової управи та надати документи – свідоцтво про народження та хрещення і згоду батьків або опікунів. Повітова управа проводила вступні випробування на знання предметів, причому, особлива увага приділялась особистісним якостям кандидатки. Крім того, вимагався огляд лікаря на виявлення фізичних вад, несумісних з майбутньою професійною діяльністю. Майбутнім студенткам, які задовільно витримали випробування й виявилися здатними за медичним оглядом виконувати роботу вчительки, повітова управа призначала стипендію, про що повідомляла раду семінарії. Наступним кроком у входженні до педагогічної професії було розпорядження про направлення кандидатки до семінарії, де вона іще раз проходила випробування тепер уже на засіданні ради навчального закладу. Результати цієї перевірки повідомлялись до повітової управи, у випадку незадовільного висновку комісії кандидатка поверталася на рахунок повітового земства. Бажані вступити до семінарії стипендіатками сільських громад, закладів, а також за власний рахунок подавали прохання безпосередньо "начальнице" семінарії, додавши необхідні документи, і проходили випробування на засіданні ради. При заміщенні вакансій переваги надавалися земським стипендіаткам перед іншими кандидатками і перед тими, що бажали навчатися за власний рахунок [2, с. 126].

Оскільки власного інтернату в семінарії не було, вихованки жили у родичів або на приватних квартирах у місцевих жителів, які позитивно зарекомендували себе перед керівництвом навчального закладу. Викладачі тримали під постійним контролем поведінку своїх учениць. У випадку аморальної поведінки або незадовільних успіхів у навчанні впродовж двох років підряд вихованок відраховували із семінарії, про що своєчасно повідомлялося губернській управі, батькам або опікунам.

Навчальний рік у семінарії розпочинався у серпні або на початку вересня і тривав до кінця травня (початку червня). На літній вакаційний час вихованки їхали додому. Навчальний план семінарії передбачав вивчення таких дисциплін: закону божого (по 2 год. – у перших трьох класах і 1 год. – у четвертому класі щотижня); російської мови та історії російської літератури (5 год. – у першому класі, по 4 год. – у другому і третьому класах і 2 год. – у четвертому класі на тиждень; церковно-слов'янської мови (1 год. – у першому класі, 2 год. – у другому класі, 1 год. – у третьому класі щотижня); арифметики (по 5 год. щотижня у перших трьох класах); алгебри (по 2 год. щотижня у третьому і четвертому класах); геометрії (2 год. – у третьому і 3 год. у четвертому класі на тиждень); природознавства (2 год. – у другому і третьому класах та 3 год. на тиждень у четвертому класі); короткої загальної і більш детальної російської географії (по 2 год. на тиждень у кожному класі); короткої загальної і більш детальної російської історії (по 2 год. на тиждень у другому, третьому і четвертому класі); правопису, креслення і малювання (3 год. – у першому, 2 год. – у другому і 1 год. на тиждень – у третьому класі); педагогіки із дидактикою початкового навчання (2 год. – у третьому і 3 год. – у четвертому класі щотижня); співів (по 2 год. щотижня у кожному класі); рукоділля (по 2 год. щотижня – у першому і другому класах). Крім того, вихованки четвертого класу 8 год. на тиждень проходили педагогічну практику (проводили заняття) у практичній школі. Таким чином, навчальний час щотижня у першому класі складав 22 год., у другому – 25 год., у третьому – 27 год. і у четвертому – 28 год. [2].

У кінці кожного навчального року в семінарії у присутності членів губернської управи проходили випробування для переведення вихованок до наступного класу. Випускниці, які закінчили повний курс семінарії задовільно, отримували свідоцтво, в якому зазначались успіхи з кожної навчальної дисципліни і поведінки. Цей документ давав право займати посаду вчительки у початкових школах. "Вихованки, які навчалися в семінарії за рахунок земств, повинні були відпрацювати у земських школах Чернігівської губернії стільки років, скільки вони користувалися стипендією (за умови нарахування їм заробітної плати не менше 240 крб. на рік)" [2, с. 131].

Висновки. Таким чином, аналіз статуту Чернігівської жіночої учительської семінарії уможливив зробити висновки про те, що головним завданням освітнього проекту, Чернігівської жіночої учительської, була фахова підготовка педагогічних кадрів для початкової школи особливо у сільській місцевості, що викликало певні проблеми та утруднення змістового та організаційного характеру. Чернігівське губернське земство надавало значну допомогу та підтримувало розвиток освіти Чернігівщини і, зокрема утримувало стипендіатів, сприяло відкриттю учительських семінарій, а організація Чернігівської учительської семінарії (спочатку чоловічої, пізніше – жіночої) була підґрунтям для розвитку вищої педагогічної освіти Чернігівщини.

Використані джерела

8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Земский сборник Черниговской губернии. – 1881. – № 10. – 189 с.

10. Календарь Черниговской губернии на 1886 год / сост. К. В. Корвин-Пиотровский. Год первый. – Чернигов : Тип. губернского правления, 1885. – 211 с.
11. Отчет Черниговской земской управы за 1900 год. – Чернигов : Тип. Губернского Земства, 1901. – 370 с.
12. Отчет Черниговской земской управы за 1901 год. – Чернигов : Тип. Губернского Земства, 1902. – 392 с.
13. Проніков О. К. Історія педагогіки: курс лекцій / О. К. Проніков. – Видавничий Дім "Слово", 2015. – 440 с.
14. Солонина П. По вопросу об учреждении в Чернигове земской учительской семинарии / П. Солонина // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – № 2 – 4. – С. 75 – 87.
15. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения. Т. 2 / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1974. – 438 с.

Kuzmenko N.

CHERNIGOV FEMALE TEACHER'S SEMINARY – AN EDUCATIONAL PROJECT OF THE LATE XIX CENTURY

In the article on the basis of historical archival materials analyzed the preparatory stage of education of female teachers' seminary in the city of Chernigov, in the second half of the nineteenth century as one of the first schools for the training of primary school teachers in rural areas. A special feature of this establishment was the intake of students from the school graduates. The author thoroughly analyzed the statute of the institution.

Charter Chernigov female teachers' seminary author regards as one of the educational projects of the late nineteenth century for several reasons: firstly, the female teacher's seminary teacher training tradition was to continue the places for men, prompting the need for a thorough analysis of his work and the reasons for termination of activities; secondly, the establishment of women's education was one of the trends of development of education system of the Russian Empire, which was a part of Ukraine, and, of course, was a logical analysis of the Russian educational institutions for women.

The analysis made it possible to study the long-term plan of development of the female teachers' seminary in the city of Chernigov, rules of admission and enrollment students learning, ways of financing and training content. It was found that the statute of the authors analyzed the work of the Chernihiv Teachers' Seminary for men and draw some conclusions . They also studied the experience of similar institutions that functioned in Russia.

The author of the article established the continuity between the educational institutions for the training of teachers for primary schools : teachers' seminary – three-year teacher training courses – pedagogical technical – pedagogical schools – teacher training colleges. It was found that the statute of Chernihiv female teachers' seminary great attention is paid to the management of this institution, the distribution of responsibilities among members of the teaching staff and state authorities.

The authors concluded that the main objectives of the Chernigov female teacher's seminary – the decision of pedagogical personnel question for primary schools in rural areas, which caused some of the problems and difficulties of content and organizational nature.

Key words: education, training, Chernigov female teachers' seminary.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016 р.